

K VARIABILITĚ FRAZÉMŮ: MY NESEDNEME NA ŽÁDNOU VĚJIČKU A NEDÁME SE OPÍT ROHLÍKEM¹

LUCIE JÍLKOVÁ

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Praha, Česká republika

JÍLKOVÁ, Lucie: On the variability of phrasemes in Czech. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2025, Vol. 76, No. 3, pp. 697–710.

Abstract: The present paper examines the variability of the Czech phraseme *sednout/chytit na vějičku* [meaning: to deceive someone, lit.: to sit/to catch someone on a decoy], as well as the use of the Czech word *vějička* [decoy] in a metaphorical sense. The material that was analysed consists of a series of corpus examples relating to the Czech phraseme *sednout/chytit na vějičku*. The corpora employed for this study were Totalita and SYN v13. The research method employed in this paper is the typology of multi-word expressions (Hnátková et al. 2018) and the typology of phraseme variability (Jelínek et al. 2018). The present study seeks to identify the types of variability that can be identified for the Czech phraseme under study. The analysis revealed the presence of different types of phraseme variability. A case of morphological variability was documented, namely the quite common use of the Czech noun *vějička* [decoy] as a part of the phraseme in the plural. The noun *vějička* can be further developed, sometimes with great richness, with attributes, which is an example of syntactic variability. The lexical variability is manifested both by the use of different verbs that can form the phraseme under study (e.g. *sednout* [to sit], *chytit* [to catch]) and by their variants (e.g., *sedat*, *chytat*). The Czech expressions *skákat/skočit na vějičku* [to jump on a decoy] and *naletět na vějičku* [to fly on a decoy] are synonymous. These verbs can be regarded as further examples of lexical (verbal) variability of the phraseme under study. The corpus examples furthermore offered various types of pleonastic expressions, of which the phraseme under study became a constituent.

Keywords: phraseme variability, pleonasticity, Totalita (Corpus), SYN v 13 (Corpus), Czech phraseme *sednout/chytit na vějičku* (meaning: *to deceive someone*)

1. ÚVOD, MATERIÁL, METODA A VÝZKUMNÁ OTÁZKA

Tento článek se zabývá variabilitou frazému *sednout/chytit na vějičku* a také užíváním slova *vějička* v přeneseném významu (*lákadlo*). Navazuje na další články, které se rovněž variabilitou frazémů v češtině zabývají (Hnátková et al. 2018; Jelínek et al. 2018; Kopřivová 2020); využívá a rozvíjí jejich terminologický aparát. Analyzovaným materiálem jsou korpusové doklady frazému *sednout/chytit na vějič-*

¹ Článek byl napsán s podporou projektu GAČR *Česká frazeologie a proměny jejího užívání v dobových a žánrových kontextech*. Hlavní řešitelka: RNDr. Hana Skoumalová, Ph.D., kód projektu: 24-10254S.

ku. Využity byly korpusy Totalita a SYN v13.² Výzkumnou metodou v tomto článku je typologie viceslovných lexikálních jednotek představená v článku M. Hnátkové et al. (2018) a typologie variability frazémů prezentovaná v článku T. Jelínka et al. (2018). Článek odpovídá na následující výzkumnou otázku: Jaké typy variability lze na základě korpusových dokladů u zkoumaného frazému identifikovat?

2. SLOVNÍKOVÉ DOKLADY

Před samotnou analýzou korpusových dokladů budou ještě uvedeny údaje z etymologického slovníku a z výkladových slovníků, jež se ke zkoumanému frazému vztahují.

V *Českém etymologickém slovníku* (Rejzek 2015, s. 770) je u hesla *vějička* uvedeno, že jde pravděpodobně o zdrobnělinu praslovanského slova **věja* s významem *větev*. Ve staroslověnsčině je doloženo slovo *věja* a ve slovinštině *vēja* rovněž ve významu *větev*.³

V *Průručím slovníku českého jazyka* (1935–1957, PSJČ) jsou uvedeny celkem tři významy slova *vějička*. Jako první je zde uveden význam ‚dřevěná lopata na čištění obilí váním‘. V druhém významu je zde *vějička* definována jako ‚proutky namazané lepem, sloužící k chytání ptáků‘. A konečně ve třetím významu je *vějička* ‚silný vítr, vichřice, vánice‘. *Slovník spisovného jazyka českého* (1960–1971, SSJČ) uvádí rovněž významy 1. ‚lopata na čištění obilí váním‘ a 2. ‚proutky namazané lepem k chytání ptáků‘.⁴ V obou výkladových slovnících jsou uvedeny také příkladové věty, v nichž je užito slova *vějička*, resp. slova *vějička* v kombinaci s nějakým slovesem, v přeneseném významu. V PSJČ čteme: *Čekáte, že vám sednu na vějičku* = ‚že se dám oklamati‘; *Kde koho jsem dostal na vějičku* = ‚obalamutil‘; *Číslování bývá jen vějičkou na nezkušené sběratele knih* – slova *vějička* je zde užito ve významu ‚léčka, lákadlo‘. Podobně je tomu také v následující příkladové větě: *Pátrání po rotě zlodějů a jejich krásné vějičce bylo marné*. Slovo *vějička* zde označuje ‚ženu, která láká oběti zlodějům‘. V SSJČ se uvádí *nachytat, dostat někoho na vějičku* = ‚ošidit‘; *sednout někomu na vějičku* = ‚nechat se jím ošidit‘. Za pozornost stojí, že ve výkladových slovnících není jako samostatný význam uveden přenesený význam slova *vějička*, význam ‚něco, čím je někdo klamán, lákadlo‘.

Údaj z *Českého etymologického slovníku* se věnuje pouze významu, který je ve výkladových slovnících uveden jako druhý v pořadí (‚proutky namazané lepem‘), zatímco význam první (‚lopata na čištění obilí váním‘) a význam třetí z PSJČ (‚silný vítr‘) v tomto zdroji zmíněny nejsou. U těchto významových užití je však původ zřejmý, souvisejí se slovesem *vát*. Slovo *vějička* je tak případem homonymie.

² Viz příp. <https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:totalita>, <https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn:-verze13>.

³ Podrobněji viz příslušné heslo ve zmíněném slovníku.

⁴ Význam *vánice, vichřice* (zmíněný v PSJČ) je v SSJČ uveden u hesla *vějice*, nikoli *vějička*.

3. ANALÝZA

3.1. Korpus Totalita

Slovo (lemma) *vějička* má v korpusu Totalita celkem 9 výskytů. V žádném z dokladů nejde ani o lopatu k čištění obilí, ani o proutky namazané lemem, sloužící k chytání ptáků, ani o silný vítr, tedy o primární významy, které uvádějí výkladové slovníky. Pokaždé jde o přenesený význam, a to druhého z uváděných významů. *Vějičkou* se rozumí něco, čím někdo někoho na něco láká, čím někdo někoho klame.

V příkladu (1) je *vějička*, ještě společně s *pastí* a *rájem pro kapitalisty*, ekvivalentem jistého typu státního zřízení, a to buržoazní demokracie. Přirovnání k pastí a vějičce je do jisté míry pleonastické. Pokud se někdo nechá nacytat na vějičku, metaforicky se přilepí, pak je, opět metaforicky, také v pastí. Obě metafory vyjadřují nemožnost volného pohybu.

- (1) *Formy buržoasních států jsou neobyčejně rozmanité – napsal Lenin – ale jejich podstata je jedna. Všechny tyto státy jsou tak či onak, ale koneckonců nezbytně diktaturou buržoasie. To platí i pro tu nejdemokratičtější buržoazní demokracii, která je vždy jen rájem pro kapitalisty a pastí a vějičkou pro vykořisťované.* (Rudé právo, 19. 9. 1952)

V příkladě (2) je slovo *vějička* spojeno se slovesem *mávat*. Zkoumané podstatné jméno je v něm užito v plurálu a jak uvidíme dále, plurálové užití tohoto podstatného jména není nijak výjimečné. Vějičkami se v příkladě (2) patrně rozumějí argumenty, hesla, o něž opírala jistá politická strana svůj volební program. Podle autora textu těmito vějičkami (snad například volebními letáky?) zástupci této politické strany pomyslně mávali lidem, kteří přicházeli k volbám, před obličejem (u nosu), resp. jde jen o vymezenou část voličů – o voliče levicové. Slovem *vějička* se zde rozumí něco, čím chce někdo někoho oklamat, zde za účelem volebního vítězství.⁵ Vlivem slovesa *mávat* je zde silně přítomen původní význam slova *vějička*, tedy proutky, jimiž lze skutečně někomu mávat před nose.

- (2) *Přes všechny vějičky, kterými „bojovníci za třetí cestu“ (to je centristickou cestu) mávali levicovým voličům u nosu, dostal samotný komunistický kandidát jen o necelá dvě procenta, naprosto přesně o 1,9 %, méně než sjednotitel Poher.* (Rudé právo, 3. 6. 1969)

V příkladě (3) se již objevuje frazém *nacytat někoho na vějičku*. Autor textu, píšíci pochopitelně v souladu s tehdy platnou redakční politikou deníku Rudé právo, kritizuje názorové oponenty (tj. oponenty tehdejší vládnoucí Komunistické strany Československa, KSČ), tzv. buržoazní propagandu. Právě zástupci těchto názorových opo-

⁵ Ve stejném dokladu se ve stejném významu objevilo také slovo *vábídko*: *Centristická pravice operuje ve Francii s vábídkem osy střed levice.*

mentů, nazývaní v textu *odpadlíci*, *zkrachovali politici*, *zneuznaní spisovatelé*, se podle autora textu snaží oklamat lidi, kteří jim důvěřují. Tito oklamávaní lidé jsou označeni jako *důvěřiví hejli/hejlové*, přičemž *hejl* může být označením právě pro lehkovážného, nezkušeného, příliš důvěřivého člověka. PSJČ dokonce uvádí následující příkladovou větu pro užití slova *hejl* ve významu ‚důvěřivý člověk‘: *Vláda nachytala tolik hejlů na vějičku slibů*, formulaci velmi podobnou té, kterou nabízí příklad (3). Různé skupiny lidí jsou autorem textu pojmenovány značně expresivními výrazy, a to jak skupina názorových oponentů, tak skupina lidí, kteří oponentům důvěřují.

- (3) *Tak buržoazní propaganda pocituje, že je nevěrohodnou, uvádí-li jako důkaz „opozice“ v Československu stále jen několik jmen zkrachovalých politiků a zneuznaných spisovatelů. Proto se Tito odpadlíci pokoušejí **nachytat na vějičku** důvěřivé hejly.* (Rudé právo, 7. 1. 1977)

V příkladě (4) se opět lze ptát, zda nejde o formulaci do jisté míry pleonastickou. Slovo *vějička* je zde užito ve významu ‚lákadlo‘, ale zároveň se ve větě objevuje i sloveso *lákat*. *Vějičkou laciných hesel* se zde rozumí několik hesel, snad nějakých textů, bohužel dále nespecifikovaných, jimiž se názoroví oponenti tehdy vládnoucí (levicové) KSČ podle autora textu snažili zapůsobit na mladé lidi. Podstatné jméno *vějička* je zde na rozdíl od předchozích příkladů rozvinuto neshodným přívlastkem (*vějička hesel*), který je ještě dále rozvinut přívlastkem shodným (*laciný*).

- (4) *Pravicové a protisocialistické síly chtěly mládež zneužít, **lákaly ji na vějičku laciných hesel** a rozbily i naši jednotnou organizaci.* (S. Viceník a kol., V pevně jednotě KSČ a lidu za další úspěchy při budování rozvinuté socialistické společnosti, 1977)

Stejný typ neshodného přívlastku se objevuje také v příkladě (5). Neshodný přívlastek je zde však mnohem bohatší, zároveň je zde slovo *vějička* opět užito v množném čísle.⁶ Vyskytuje se zde opět sloveso *nachytat*, tedy jde o variantu zkoumaného frazému.

- (5) *Nebo snad kalkulovali, že **na vějičky** pěkných slov a libivých frází někoho **nachytají**, jak se jim to podařilo v roce 1968?* (Rudé právo, 5. 2. 1977)

V příkladě (6) je podstatné jméno *vějička*, opět v množném čísle, rozvinuto přívlastkem shodným, *růžové slovní vějičky*, metafora barev je započata již v předchozí větě souvětí, *barevné mýdlové bubliny*. Obě „barevné metafory“ jsou opět do

⁶ Podstatné jméno *vějička* se vyskytuje v množném čísle ještě v tomto dokladu: *Proto se (= družstevníci a pracovníci státních statků) nedali zmást ani v krizovém období, kdy různí samozvanci pod rozmanitými záminkami a **vějičkami** se je snažili odvrátit od dalšího budování socialismu na vesnici a nalákat je znovu k svobodnému hospodaření.* (Rudé právo, 18. 2. 1977)

značné míry pleonastické, pokaždé jde o obrazné vyjádření nějakého lákadla, jímž se však autor nedá oklamat (*nevěřím, nedám na*).

- (6) *Tady je moje místo, nevěřím barevným mýdlovým bublinám buržoazního světa, nedám na růžové slovní vějičky, protože mám pořád v krvi tu úděsnou chvíli, kdy mi v září v osmatřicátém roce vytrhli z ruky pušku.* (Rudé právo, 22. 2. 1977)

Příklad (7) pochází, jako i některé další zde uváděné doklady, z Rudého práva roku 1977.⁷ Je pak nasnadě, že mnoho textů z tohoto roku se věnuje tzv. Chartě 77. V následujícím příkladě jde o reakci autora Rudého práva na rozhovor s Františkem Kriegelem, jedním z prvních signatářů Charty 77, uveřejněný v západoněmeckém deníku Die Welt. Autor textu zde vyjadřuje své přesvědčení, že *lid* nebo alespoň většina příslušníků zahrnutých do skupiny *lid* se s názory chartistů neztotožňuje. *Vějičkou* se zde – s ohledem na širší kontext příkladu (7) – rozumějí názory F. Kriegela prezentované v rozhovoru pro zmíněný německý deník, resp. Kriegelova reprodukce názorů chartistů prezentovaných v prohlášení Charty 77 dne 1. ledna 1977. Zájmena *jim*, *nimi* odkazují právě k chartistům.

- (7) *Že by to byly ty humanitní cíle? Chtě nechtě musel doznat, že na tuto vějičku jim lid nesesdl, že většina obyvatelstva s nimi nechce nic mít.* (Rudé právo, 19. 2. 1977)

Konečně je v tomto korpusu uveden příklad z Řezáčova románu *Nástup* (8), jenž se stal i součástí titulku tohoto článku. Podobně jako v několika předchozích příkladech i zde se podstatné jméno *vějička* stává součástí pleonastického vyjádření. Frazém *sednout na vějičku* v druhé větě souvětí je významově totožný s frazémem *dát se opít rohlikem*, který je užit ve větě třetí. Užití zkoumaného frazému je v příkladě (8) součástí vyjádření názorového přesvědčení jedné z postav románu, komunistického funkcionáře Galčíka. Zájmeno *my* zde odkazuje ke skupině stejně smýšlejících lidí.

- (8) *My nepřestaneme, my nesesedneme na žádnou vějičku a nedáme se opít rohlikem.* (V. Řezáč: *Nástup*, 1951)⁸

K dokladům z korpusu Totalita lze souhrnně říci, že ve všech devíti dokladech se slovo *vějička* objevilo ve svém přeneseném významu, ve významu *lákadlo*. V pěti případech se vyskytlo v plurálu. Ve čtyřech případech se stalo součástí zkoumaného frazému, a to za užití sloves *nachytat*, *sednout* a předložky *na*. Kromě jednoho dokladu

⁷ Kompletní ročník 1977 deníku Rudé právo je součástí korpusu Totalita.

⁸ Poetice Řezáčových románů, mezi nimi samozřejmě také románu *Nástup*, je věnována diplomová práce R. Peterky (Peterka 2010); dále viz příp. článek J. Hrbáčka o jazykovém a stylistickém rozboru Řezáčova románu *Bitva*, jenž je pokračováním románu *Nástup* (Hrbáček 1957).

bylo podstatné jméno *vějička* vždy rozvinuto nějakým přívlastkem shodným nebo neshodným.

3.2 Korpus SYN v 13

Korpus SYN v 13 nabízí celkem 1987 výskytů slova (lemmatu) *vějička*. Pro potřeby tohoto článku bude pozornost věnována pouze první stovce (promíchaných) dokladů z tohoto korpusu.

Zatímco v korpusu Totalita se slovo *vějička* ani jednou neobjevilo v některém ze svých primárních významů, korpus SYN v 13 nabízí hned tři takové doklady (9), (10), (11). Pokaždé jde o proutky namazané lepem určené k chytání ptáků. V příkladu (9) je vyloženo i složení lepivé hmoty. V příkladu (11) je patrně opět možno pozorovat formulaci do nějaké míry pleonastickou, neboť slovo *vějička* je rozvinuto neshodným přívlastkem *s lepem*.

- (9) *Ještě v 19. století chytali ptáčníci ptactvo tak, že namazali tenký proutek, tedy vějičku, lepivým lektvarem z různých bobulí.* (Blesk, 1. 2. 2022)
- (10) *Dobrovolníci pracující pro Komisi proti vybíjení ptactva proklouzli k sadu, kde farmář právě rozmístil vějičky určené k odchytu neopatrných ptáků.* (National Geographic Česko, 7/2013)
- (11) *„Rok co rok“, řekl Lili, „tady aspoň čtrnáct dní zůstanou, a když si vyberou strom, vracejí se tam každý večír. Mít takhle padesát vějiček s lepem, víš, kolik bysme jich dnes pochytili?“* (M. Pagnon: Jak voní tymián, 2000 překl. E. Musilová)

Ve všech dalších dokladech je slova *vějička* užito již ve významu přeneseném. Podívejme se nejprve na doklady, v nichž je zachycena nějaká podoba frazému, zmíněná ve výkladových slovnících; doklady, v nichž společně s podstatným jménem *vějička* figurují slovesa *nachytat*, *dostat* a *sednout*. Sloveso *dostat* nebylo ve vzorku dokladů zachyceno ani jednou. Sloveso *sednout* se objevilo třikrát, přímo sloveso *nachytat*, zmíněné v SSJČ, zachyceno nebylo, ale objevilo se sloveso *chytil* (*se*). Užítí frazému s těmito slovesy ilustrují příklady (12) a (13).

- (12) *Nezasvěcený obyvatel Čech jí pak **sedne na vějičku** a položí rovnítko mezi chování pana Kryčera a Moravanů.* (Lidové noviny, 180/1992)
- (13) *Ústup sociálních demokratů od tohoto předvolebního slibu je tedy naprosto logický. Pro voliče by však měl být ilustrací **vějičky**, na niž sociální demokraté své příznivce **chytají**.* (Lidové noviny, 218/1996)

Mezi doklady se nachází také užití slovesa *chytil* v pasivu (14) a jeho nominalizace (15).

(14) *Někdy stačí málo, aby se jeden cítil **být chycen na vějičku**, navnaděn.* (Lidové noviny, 22. 10. 2009)

(15) ***Chytání na vějičku**, šalba a klam jsou stejně nebezpečné v mobilech jako na desктоpech.* (Computerworld, 4/2018)

Příklad (16) lze patrně také ještě přiřadit k těm, v nichž je přítomen frazém *sednout/chytat na vějičku*, jeho užití je zde však variantou, která v sobě obsahuje vlastně obě slovesa. Sloveso *sednout* se vyskytuje ve druhé větě souvětí a v první větě se vyskytuje přídavné jméno *chytlavá*, které snad lze považovat za jistý případ nominalizace slovesa *chytat*. Dále je zde případ metonymie, záměny části a celku, neboť v druhé větě se objevuje *její lep* (tj. *lep vějičky*), přičemž právě *lep* je zásadní, definující součástí *vějičky* v primárním významu (*proutek namazaný lepem*).

(16) *Ona zdánlivě snadná pochopitelnost principů je **chytlavá vějička**, na její **lep** rád **sedne** mnohý z těch, kdo by rádi věděli a nemuseli se moc učit.* (Lidové noviny, 10. 5. 2011)

Šest dokladů nabízí užití slovesa *skočit/skákat* v kombinaci s předložkou *na* před podstatným jménem *vějička*. S ohledem na přítomnost předložky *na* a na to, že sloveso *skočit/skákat* je slovesem pohybu, změny stavu podobně jako sloveso *sednout*, lze tyto doklady považovat za významově velmi blízké frazému *sednout na vějičku*, ba jde možná o vyjádření synonymní. Užití sloves *skákat/skočit* ilustrují doklady (17), (18), (19).

(17) *Dávám se do řeči s Norem, námořním poručíkem, kráčejícím k lodi. **Skáče na vějičku**. Domnívá se, že jsem kapitánova příbuzná.* (O. Batlička: Tanec na stožáru, 1979)

(18) *Ochránci lidských práv **na vějičku neskočili**.* (Lidové noviny, 19. 7. 2001)

(19) *Absurdní je, že **na** tuhle **vějičku skočili** i Piráti, kteří pro usnesení hlasovali spolu s ANO, KSČM a ČSSD.⁹* (Respekt, 23/2019)

Významově velmi blízko ke slovesu *skočit* jakožto součásti slovního spojení *skočit na vějičku* má také sloveso *naletět*, jež se stává součástí analogického spojení *naletět na vějičku* (resp. *vějičky* v plurálu). Ve zkoumaném vzorku jsou dva takové doklady, (20), (21).

(20) *Jak byste přistupovali k lidem, kteří **na vějičky**, jako jsou nigerijské dopisy, **naletí**?* (Reflex, 11/2003)

⁹ ANO = Akce nespokojených občanů, KSČM = Komunistická strana Čech a Moravy, ČSSD = Česká strana sociálně demokratická.

- (21) *Na Mečiarovy prozápadní vějičky nenaletěl ani Západ.* (Hospodářské noviny, 20. 7. 2001)

Pozornost si zaslouží slovesa *lákat/nalákat* opět ve spojení s předložkou *na* a podstatným jménem *vějička*. Vezmeme-li v úvahu, že slovo *vějička* lze v přeneseném významu definovat jako ‚něco lákavého, lákadlo‘, pak se nabízí otázka, zda spojení *lákat na vějičku* (tj. na lákadlo) není pleonastické. Dokladů s těmito slovesy je ve vybraném vzorku pět, viz k tomu příklady (22) a (23) a příklad (24), který je nominalizací.

- (22) *Honci kasovních úspěchů vědí dobře, jak snadno se dá obecnstvo nalákat na vějičku přitažlivé látky.* (Právo, 28. 3. 1997)
- (23) *Odborníci tudíž soudí, že domácí investory v Německu – a zvláště v Itálii a Francii – budou muset telefonní firmy nalákat na vějičku v podobě jisté prémie.* (Hospodářské noviny, 1995)
- (24) *Brněnské nakladatelství přelepilo Vilikovského prózu reklamní páskou, vějičkou lákající na krásnou milostnou scénu.* (Lidové noviny, 25. 9. 2013)

Za slovesa, která se ve spojení s podstatným jménem opakuji, lze ještě považovat slovesa *hodit/házet/předhazovat*, která byla doložena čtyřikrát, viz příklady (25) a (26). Propojení těchto sloves s podstatným jménem *vějička* se může jevit jako poněkud problematické, a to s ohledem na primární i přenesený význam podstatného jména, ‚proutky namazané lepem‘ a ‚lákadlo‘. V obou případech je *vějička* něčím statickým, něčím, co je někde pevně umístěno v prostoru (byť často v prostoru metaforickém, např. v prostoru filmového průmyslu, jako je tomu v příkladě (22)), *vějička* je něčím, co se nehýbe, čím není manipulováno. Toto se ale zásadně mění s užitím sloves *házet/hodit/předhazovat*. V těchto případech je naopak *vějička* v pohybu, ostatně podobně jako výše v příkladu (2). Lze si klást otázku, zda v těchto případech nejde o kontaminaci s nějakými dalšími slovesnými vazbami, např. *hodit někomu kost*, *házet někomu návnadu/udičku* aj.

- (25) *Opuštěné prostory jsou vhodné pro podnikání, ale chybějí zájemci, kteří by do nich opět vnesli život. A to i přesto, že radní jim házejí vějičku v podobě různých výhod i výrazných daňových úlev.* (Blesk, 16. 0. 1999)
- (26) *Šéf podniku, jehož po třináct let potkávali návštěvníci ve slavné a bohužel již zrušené jablonecké vinárně Venuše, nabídne i polévku. „Je domácí s domácími širokými nudlemi,“ předhazuje vějičku.* (Mladá fronta DNES, 22. 3. 2001)

Podstatné jméno *vějička* se ve svém přeneseném významu (‚lákadlo‘), vesměs v jediném výskytu – v pozici objektu v různém pádě, méně často v pozici subjektu –, pojilo s mnoha dalšími slovesy, jak ukazují příklady (27)–(39).

- (27) *A tak obchodníci **připravují** pro své zákazníky **vějičku** – velké slevy.* (Hospodářské noviny, 7. 1. 1999)
- (28) *Tak proč tu **vějičku nezkusit nainstalovat?*** (Mladá fronta DNES, 7. 9. 2005)
- (29) *Prostě **chtěl vějičkou** západních návyků **zlomit** ono konzervativní a provinční zaměření zdejšího publika, na něž si občas stěžoval.* (Mladá fronta DNES, 23. 1. 2002)
- (30) *Také bychom **se** jistě **neměli nechat šálit** sebelákavějšími **vějičkami** všeho druhu – natož lacinými slovy.* (Haló noviny, 3. 11. 2018)
- (31) *Studiium **začali** autoři svůj téměř dokončený scénář **nabízet s vějičkou**, že jsou to „Čelisti ve vesmíru“, a protože science-fiction žánr byl po enormním úspěchu *Star Wars* (1977) v kurzu, podařilo se jim zaujmout 20th Century Fox.* (Týdeník televize, 33/2010)
- (32) *I v případě vykradače hrobů Romana Týce **vějička** v podobě lidského popela coby problematického výtvarného materiálu údajný skutečný smysl výstavy **potlačila**.* (Instinkt, 36/2011)
- (33) *Masivní rozmach kůrovce se na správě parku sice tiše předpokládal, ale lidem **se předkládaly vějičky** o bezzásahovosti a o integrované ochraně lesa využitím houbových postřiků, lapáků a lapačů.* (Mladá fronta DNES, 8. 10. 2009)
- (34) *Teličkovo mediální angažmá **je** nejspíše jen umně **položenou vějičkou**.* (Lidové noviny, 1. 11. 2005)
- (35) ***Nenechám se oblafnout** takovými vějičkami.* (Lidové noviny, 24. 5. 2000)
- (36) *Jiní v předzpěvu Máje **viděli vějičku** pro cenzuru.* (Právo, 26. 1. 2023)
- (37) *Úplně nejfantaskněji pak z úst politiků **znějí vějičky** o rozšíření možností studovat, pracovat a stěhovat se.* (Týden, 51/2002)
- (38) *Co na tom, že úvodní příslib, že v kapitole osmé probádáme podstatu gramatiky a probereme porozumění jazyku a všechno, co obnáší, není naplněn: **vějička** stylové figury **zabrala**.* (Mladá fronta DNES, 4. 2. 2006)
- (39) *Nedávný zvrat v Hongkongu ukázal, že někdejší **vějičky** „jedna země – dva systémy“ už **nepřicházejí v úvahu**, protože čínské vlastenectví lze podle Pekingu projevit pouze oddaností jediné vládnoucí komunistické straně.* (Hospodářské noviny, 30. 3. 2021)

Rovněž vždy jen v jednom výskytu se objevila slovesa, ve spojení s nimiž se objevuje srovnávací spojka *jako*, (40)–(43), v jednom případě v téže funkci synonymní spojka *coby* (44).

- (40) *To malé procento žen a dětí **používali jako vějičku** pro objektivy médií, říká turnovský policista Michal Sinko.* (Mladá fronta DNES, 15. 2. 2016)
- (41) *Islamisté si útoky na západní cíle především dělají reklamu – **slouží jim jako** demonstrace vlastních schopností a **vějička** pro nábor nových členů.* (Respekt, 3/2015)
- (42) *Změření lidského života ve jménu vyšších zájmů tvůrci **vnímají jako vějičku**, která nabízí pouze pochybnou posmrtnou slávu.* (Lidové noviny, 290/1996)
- (43) *To nejzávažnější ale je, že strana vznikla naprosto účelově, kdy se nikdo nepozastavil nad mechanismem, jímž přišla na svět. Mechanismem, do nějž **byly** naprosto účelově, **jako vějička dány** nebohým a hloupým lidem požadované ideje.* (Deníky Bohemia, 23. 4. 2012)
- (44) *Jako třeba v americkém dokumentu s mnohoslibným názvem „Sexšpionáž“, který dokládá, jakým způsobem byly, jsou a zřejmě vždy **budou** půvabné ženy **využívány coby vějičky** při hledání lidských (tedy slabých) stránek superagentů.* (Lidové noviny, 22. 12. 2005)

Podstatné jméno *vějička* se pochopitelně běžně stává součástí delších souvětí, přičemž se může stát, že zkoumané podstatné jméno se pak stává objektem či subjektem jak věty hlavní, tak objektem či subjektem věty vedlejší. Tak je tomu v příkladech (45)–(48). Příklad (45) tak například dokládá propojení podstatného jména *vějička* se slovesem *pamatovat (na)* v hlavní větě a slovesem *vtáhnout* v následující větě vedlejší. Ve větě hlavní jsou *vějičky* v pozici objektu, ve větě vedlejší v pozici subjektu. V příkladě (46) je podstatné jméno *vějička* v pozici objektu ve větě hlavní i vedlejší, a je tak propojena se slovesy *představovat* a *přivlastňovat si*. Příklady (47) a (48) pak prezentují další podobná užití slova *vějička* a jeho propojení s dalšími slovesy v různých větách souvětí.¹⁰

- (45) *Mnohdy se jedná o kompozice poměrně komplikované, nicméně Plant **pamatoval** také **na vějičky**, které **vtáhnou** posluchače do děje na první poslech.* (Hospodářské noviny, 2. 6. 2005)
- (46) *Pohled je možné chápat jako nástroj ztělesňující světlo, který subjekt „fotografuje“, skvrna pak **představuje** masku, mimikry či **vějičku**, kterou si subjekt **přivlastňuje** ve hře s pohledem.* (P. Hanáková: Výzva perspektivy, 2008)
- (47) *Jenže emotivní postoj k politice masových společností, to **je** snad ta nejnebezpečnější **vějička**, kterou dvacáté století **nastražilo** lidstvu.* (Lidové noviny, 180/1998)

¹⁰ Viz k tomu také výše uvedený příklad (13).

- (48) *Pocit, že svět patří nám a že nám bude patřit, dokud budeme chtít, je totiž další naivní vějičkou, které podlehli.* (Lidové noviny, 2. 10. 2021)

Již některé předchozí příklady ukázaly, že podstatné jméno *vějička* může být subjektem věty, viz k tomu třeba výše příklad (38); běžné jsou dále případy, kde je slovo *vějička* jménem v přísudku jmenném se sponou, což ukazují namátkou příklady (49)–(52).

- (49) *Prímá volba prezidenta byla od počátku vějička.* (Právo, 19. 1. 2013)
- (50) *Výtku, že Bém je jen vějičkou na voliče a žádnou zásadní změnu nepřinese, potvrzují i stará jména, která se objevují na kandidátkách ODS.* (Magazín Práva, 43/2002)
- (51) *Sekvenční rychlosti jsou tou vějičkou na kupující a po letech testů uznávám, že výrobci málokdy lžou.* (Computer, 8/2019)
- (52) *V rukou čtyřkoaličních lídrů se tak způsob volby prezidenta stal pouhou vějičkou na voliče.* (Lidové noviny, 22. 7. 2000)

Doklady z korpusu SYN v 13 lze souhrnně rozdělit na ty, v nichž se objevil přímo zkoumaný frazém (viz dále část 4), a ty, v nichž je slovo *vějička* užito rovněž v přeneseném smyslu (‘lákadlo’), ale není součástí slovesných vazeb, zmíněných ve výkladových slovnících jakožto vazby tvořící frazém.

Pokud podstatné jméno *vějička* není součástí frazému, užívá se prakticky pouze v přeneseném významu, tj. ‘lákadlo’. (Pouze ve třech dokladech bylo slovo *vějička* užito ve svém primárním významu – ‘prutek namazaný lepem’.) Korpusové doklady ukazují, že podstatné jméno bývá často opatřeno přívlastkem shodným či neshodným, přičemž tyto přívlastky mohou být dále ještě rozvinuty i kombinovány (např. *mediálně atraktivní v.*, *záměrně vypuštěná v.*, *v. stylové figury*, *v. jalové naděje*, *vzájemně koordinovaná v. pro novináře*). Časté je užití plurálové (např. *banální debatní vějičky*, *realizace všech vějiček různých partajních slibotechn*).

Vějička ve významu ‘lákadlo’ označuje objekty živé i neživé, konkrétní i abstraktní (*webové vějičky*, míněny záměrně vytvořené falešné webové stránky; *sladovní provoz byl vějičkou*); velmi často je slovo *vějička* užíváno v souvislosti s volbami, tj. *vějičkou* se může rozumět nějaký líbivý volební slogan, volební slib politiků apod. Na rozdíl od údaje v PSJČ, jenž uvádí v příkladové větě možné označení *vějička* pro ženu (tj. PSJČ neposkytuje žádný příklad, v němž by se *vějičkou* označil muž), korpusové doklady opakovaně nabízejí označení *vějička* také pro muže: *Bém je jen vějičkou*, *volba Hamáčka jako největší vějičky*, *jméno Lipavského bylo jen záměrně vypuštěnou vějičkou* – také tyto příklady byly zachyceny v textech souvisejících s nějakými nadcházejícími volbami. S tím souvisejí také doložená slovní spojení *vějička na voliče* / *volební vějička*.

Za podstatným jménem *vějička* může kromě předložky *na* (v. *na hejly/hlasy/kupující/veřejnost/hrdinu / přitroublé obecnstvo / projekci takzvané labutí písne*) následovat také předložka *pro* (v. *pro novináře/vykořisťované/cenzuru/obránce / nábor nových členů / objektivy médií*) a výjimečně ještě předložka *o* (v. *o bezzásahovosti*).

Patrně vlivem toho, že původní význam slova *vějička* (,proutky namazané lepem‘) je pro mnoho uživatelů češtiny neznámý, že by zřejmě nebyli schopni říci, jak *vějička* vypadá, a že tedy také přenesený význam je neostrý, nabízejí korpusové doklady kromě pleonastického spojení *lákat na vějičku* ještě další případy takových vyjádření: *lákající vějička*; *nedůvěřovali nesmyslným vějičkám a lákadlům*; *sebelákavější vějičky*; *vějička, která měla nalákat*.

4. VARIABILITA FRAZÉMU

Doklady zkoumaného frazému, jež byly nalezeny v korpusech Totalita a SYN v 13 a jež obsahovala slovesa zmíněná ve výkladových slovnících (*sednout, nachytat*), ukázaly variabilitu různého druhu, a to ne/přítomnost objektu, výskyt zvrtného slovesa, výskyt přívlastku shodného i neshodného, rozložení frazému do dvou vět souvětí a nominalizaci.

Ve výkladových slovnících byly zmíněny syntaktické konstrukce: *sednout někomu na vějičku* a *nachytat někoho na vějičku*. Jeden korpusový doklad ukázal, že přítomnost objektu (*někomu, někoho*) není nutná: *my nesesedneme na žádnou vějičku*; v ostatních příkladech již objekt vyjádřen je: *na vějičky pěkných slov a libivých frází někoho nachytají*; *na tuto vějičku jim lid nesesdl*.

V příkladě *Toho rána za svítání se James Allen Mintkenbaught chytíl na vějičku* se vyskytuje zvrtné sloveso *chytit se*, které vyjadřuje, že subjekt (J. A. Mintkenbaught) se nechal nalákat, oklamat, přičemž původcem tohoto lákání, klamání je někdo jiný než subjekt sám.

V příkladových větách ve výkladových slovnících není slovo *vějička* opatřeno žádným druhem přívlastku, zatímco korpusové doklady nabízejí rozvinutí přívlastkem shodným (*úžasná vějička*) i neshodným (*vějička jalové naděje*). Byl zaznamenán také případ zkoumaného frazému, v němž se slovo *vějička* stalo neshodným přívlastkem (*ilustrace vějičky*).

Frazém je dále někdy rozložen do dvou vět souvětí, tj. jeho jmenná část (*vějička*) je v jedné větě a slovesná ve větě jiné: *Pro voliče by však měl být ilustrací vějičky, na niž sociální demokraté své příznivce chytají*.

Konečně se v dokladech objevily dvě nominalizace, a to pokaždé u slovesa *chytat*: *chytání na vějičku* a *chytlavá vějička*.

Znovu se ještě vraťme k příkladu (16): ... *chytlavá vějička, na její lep rád sedne mnohý z těch...*, který kromě právě zmíněné nominalizace prezentuje ještě další typ variability frazému, a to variabilitu pleonastickou, neboť obsahuje obě slovesa, která utvářejí zkoumaný frazém. V první větě souvětí jde o metaforické *chytání na*

vějičku a ve větě druhé o metaforické *sedání na vějičku*, resp. na zásadní část vějičky, *lep*, přičemž obojí má též význam, souvětí je tak příkladem právě variability pleonastické.

Jiným typem pleonastického vyjádření je příklad (8) zvolený také jako titulek tohoto článku. V souvětí se vedle sebe objevují dva frazémy s též významem. V tomto příkladě kladení frazémů s též významem vedle sebe snad slouží k intenzifikaci sdělení.

Hromadění metafor je obecně jevem, který korpusové doklady nabízejí opakovaně. Příklad (53) jich v sobě obsahuje skutečně značné množství, přičemž skutečnost, již autor popisuje, není nijak komplikovaná. Jde o to, že staří lidé se někdy stávají obětí podvodníků, kteří jim slibují finanční zisk. K vyjádření této skutečnosti autor použil frazémy *sednout někomu na lep*, *být snadnou kořistí*, *na stará kolena*. Kromě frazému *sednout někomu na lep*, který má stejný význam jako *sednout někomu na vějičku*, se v dokladu objevuje pleonastické slovní spojení *vějičky* a *lákadla*. Je tak zřejmé, že pokud se rozšíří kontext korpusového dokladu za hranici jedné věty či souvětí, pak lze odhalit ještě další typy variability zkoumaného frazému, resp. ještě vyšší míru pleonastičnosti.

- (53) *Zas a znova sedají na lep chytrákům, kteří si už vyzkoušeli, jak snadnou jsou stařečkové kořistí. Je smutné, že nedokážeme své blízké přesvědčit, aby nedůvěřovali nesmyslným vějičkám a lákadlům pofidérního dalšího finančního zisku, že mohou ztratit (a pravidelně ztrácejí) mnohem více. Je smutné, že vidina přilepšení na stará kolena zbavuje jinak moudré starce soudnosti.* (Mladá fronta DNES, 29. 9. 2005)

5. ZÁVĚR

V souladu s typologií navrženou v člancích Hnátkové et al. (2018) a Jelínka et al. (2018) lze konstatovat, že frazém *sednout/sedat (někomu) na vějičku* – *chytat/nachytat (někoho) na vějičku* je slovesnou frází plnovýznamovou a že jeho základní strukturní vzorec je (Verb – Prep – Subst.nom). Tento základní strukturní vzorec může být s využitím analyzovaných korpusových dokladů různě rozšiřován. Například byl doložen případ morfologické variability, a to celkem běžné užívání podstatného jména *vějička* jakožto součásti frazému v plurálu, což je skutečnost ve výkladových slovnících nezmiňována. Podstatné jméno *vějička* může být dále, někdy velmi bohatě, rozvíjeno přívlastkem shodným i neshodným, což je příkladem variability syntaktické. Variabilita lexikální se projevuje jednak užíváním zcela různých sloves, která mohou tvořit zkoumaný frazém (*sednout*, *chytat*), jednak jejich variantami: *sedat*, *nachytat* aj. Stejný strukturní vzorec a stejný význam mají také spojení *skákat/skočit na vějičku* a *naletět na vějičku*. Tato slovesa nejsou ve výkladových slovnících zmíněna, je však, domnívám se, je možné považovat za další příklady lexikální (slovesné) variability zkoumaného frazému. Korpusové doklady dále nabídl jev, který

byl pro potřeby tohoto článku rovněž považován za typ variability, a to různé typy pleonastických vyjádření, jejichž součástí se stal zkoumaný frazém.

Bibliografie

HNÁTKOVÁ, Milena – JELÍNEK, Tomáš – KOPŘIVOVÁ, Marie – PETKEVIČ, Vladimír – ROSEN, Alexandr – SKOUMALOVÁ, Hana – VONDŘIČKA, Pavel (2018): Lepší vrabec v hrsti nežli holub na střeše. Víceslovné lexikální jednotky v češtině: typologie a slovník. In: *Korpus – gramatika – axiologie*, roč. 17, s. 3–22.

HRBÁČEK, Josef (1957): Náčrt jazykového a stylistického rozboru Řezáčovy Bitvy. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 18, č. 2, s. 90–97.

JELÍNEK, Tomáš – KOPŘIVOVÁ, Marie – PETKEVIČ, Vladimír – SKOUMALOVÁ, Hana (2018): Variabilita českých frazémů. In: *Časopis pro moderní filologii*, roč. 100, č. 2, s. 151–145.

KOPŘIVOVÁ Marie (2020): Variability of Czech Verbal Phrasemes: Case Study of *dát* (to give). In: J. Szerszunowicz – M. Awier (eds.): *Intercontinental dialogue on Phraseology, Reproducible multiword Expressions from a theoretical and empirical perspective*. Bialystok: University of Bialystok Publishing House, s. 155–164.

PETERKA, Radek (2010): *Proměny románové poetiky Václava Řezáče*. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Dostupná online: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/32661/DPTX_2010_1__0_80206_0_95860.pdf?sequence=1.

Průruční slovník českého jazyka (1935–1957). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

REJZEK, Jiří (2015): *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.

Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971). Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Korpusy

<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:totalita>

<https://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:syn:verze12>